

ÖVERSIKTLIG BYGGNAD SINVENTERING OCH KARAKTERISERING

VÄSTRA VÅLÖSUNDET

VARNUMS OCH ÖLME SOCKNAR

KRISTINEHAMNS KOMMUN

2016:16

VÄRMLANDS MUSEUM
Uppdragsverksamheten

Box 335
651 08 Karlstad
Tel: 054 - 701 19 00 Fax: 054 - 701 19 98
E-post: museet@varlandsmuseum.se
www.varlandsmuseum.se

Fotografier: Värmlands Museum

Innehåll

Inledning.....	3
Uppdraget.....	3
Avgränsning av området	3
Kortfattad beskrivning och historik av området	4
Vägarna.....	4
Gårdarna.....	4
Sommarvillor	5
Fritidshusen	6
Kulturhistoriska karaktärer i Västra Vålösundet	7
Traditionella by- och gårdsbildningar med brukade åkerlandskap.....	7
Sommarvillor	8
Fritidsbebyggelse.....	9
Möjliga lägen för kompletteringar	10

Inledning

Kristinehamns kommun har för avsikt att se över möjligheten att göra permanentboende i delar av Västra Vålösundet och har därför gett SKB Värmland i uppdrag att ta fram en fördjupad översiktsplan för det aktuella området. Som ett av underlagen till den fördjupade översiktsplanen har Värmlands Museum fått i uppdrag att genomföra en översiktlig byggnadsinventering. Detta arbete har genomförts under sommaren 2016 och presenteras här som en översiktlig byggnadsinventering och karakterisering.

Rapporten ger först en översiktlig beskrivning och historik för undersökningsområdet. Därefter presenteras områdets kulturhistoriska karaktärer, samt ett antal olika delområden där dessa karaktärer finns representerade. Slutligen pekas några områden ut som kan vara lämpliga för ytterligare inventeringar vad gälla byggnader och arkeologiska lämningar. Dessa inventeringar måste göras innan ett slutgiltigt ställningstagande ur kulturmiljösynpunkt kan göras gällande områdenas lämplighet som utbyggnadsområde.

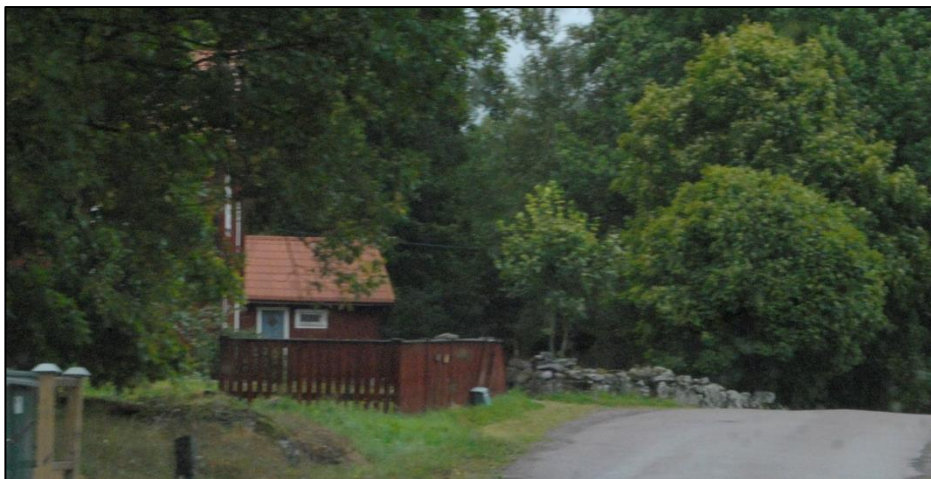
Uppdraget

Uppdraget som gavs till museet var att genom en översiktlig byggnadsinventering hitta karaktärsdrag, särdrag och kvaliteter i området som är av betydelse inför kommande arbete med fördjupad översiktsplan.

I uppdraget ingår ingen arkeologisk inventering eller byggnadsinventering på detaljnivå. Innan ett slutgiltigt ställningstagande görs gällande möjliga plaster för nya etableringar och förtätningar måste detta ske så att en komplett bild av kulturmiljövärdena beskrivs i det kommande planeringsunderlaget.

Avgränsning av området

Det undersökta området ligger i Kristinehamns kommun, Ölme och Visnums socknar och utgörs av en halvö som i norr avgränsas av en linje mellan Västra Sunnäs och Södra Kroksvik. Mot söder avgränsas området av Vätern i form av Ölmeviken i väster, Hjälmarsfjorden i söder och Varnumsviken i öster.

Kortfattad beskrivning och historik av området

Områdets mitt utgörs främst av skogspartier, några större och mindre mossar samt öppna åkerlandskap med därtill hörande äldre gårdsbildningar. Skogsområdena utgörs av blandskog. Här finns förutom de vanliga lövträden till exempel också ek och ask, men även såväl tall, gran och enbuskar. Några av mossarna har döpts efter intilliggande gårdar som Sunnäs mossen och Bonderudsmossen.

Vägarna

Det finns två huvudvägar i nord-sydlig riktning, en på vardera sidan av halvön utan förbindelse dem emellan i söder. Den enda tvärgående förbindelsen finns norr om det undersökta området mellan Gustavsvik och Östra Sunnäs. Från de två vägarna i nord-sydlig riktning finns ett stort antal ”stickspår” som leder till olika fastigheter och områden. Vägarna har anpassats efter de naturförutsättningar som finns och slingrar sig intill bergknallar och skogspartier, rundar hörnen av åkrarna och smyger längs med mossarna. I den norra delen av området är vägsträckningarna asfalterade, medan de längre söder ut, liksom alla stickspår, är grusade. I de flesta stugområdena är vägen på vissa ställen mycket smal och slingrig.

Gårdarna

Det bördiga slättlandskapet kring Väneren har uppkommit genom landhöjningen och jordbruksnäringen har långtid varit mycket betydelsefull i området.

De äldre gårdarna ligger intill de större vägarna och utgör något av landmärken i det uppodlade landskapet. Här finns förutom bostadshusen också ekonomibyggnader, stora träd, stengårdsgårdar och uppvuxna trädgårdar. På några av gårdarna finns djurhållning med nötkreatur och/eller hästar. Många åkrar är uppodlade med spannmål men det förekommer också vall och bete.

I Lantmäteriets kartarkiv och i Ortnamnsregistret finns en stor mängd uppgifter där områdets historia kan följas. Här finns till exempel kartor som berättar om storskiften och lagaskiften, om ägosplittringar och avsöndringar.

Vy från öster mot Rudsnässets gård med de öppna fälten i fonden.

På halvöns västra sida, som är en del av Ölmesocken, finns bybildningar som utgörs av gårdarna Rudsnäset samt Västra och Östra Sunnäs. Gårdarna omnämns redan under andra halvan av 1500-talet som torp men har sedan vuxit till större enheter med flera gårdar. Som exempel kan nämnas att det på Häradsekonomiska kartan från 1800-talets slut, fanns sex gårdar på Östra Sunnäs men också fem torp, tre backstugor och ett skolhus. Rudsnäset bestod vid samma tid av fyra gårdar och två torp medan Svarteberg, belägen väster om Rudsnäset i söder, däremot endast bestod av en gård. Av denna gårds ursprungliga bebyggelse finns idag bara en uthuslänga och ett litet dass kvar.

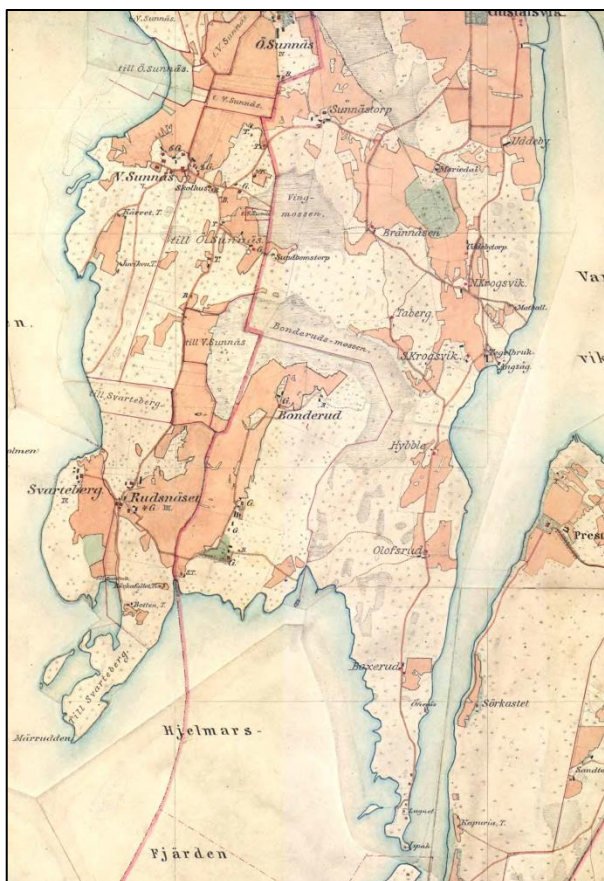
Mitt i området ligger Bonderud som på 1880-talets ekonomiska karta utgjordes av fyra gårdar, två backstugor och ett soldattorp beläget i den sydvästra delen av fastigheten. På östra sidan av halvön låg vid samma tid flera ensamgårdar såsom Kroksvik, Hybble, Olofsrud och Bockserud. Flera av dessa har ursprung i både 1500 och 1600-tal.

Sommarvillor

Trenden med sommarvillor startade runt sekelskiftet 1900 då det kring storstäderna uppfördes stora sommarvillor. Ofta handlade det om det förmögna borgarskapet som ville fly storstadens jäkt och smuts. Transporten skedde via båt till skärgården och de stora sommarvillorna dit hela familjen inklusive tjänstefolk och barn flyttade hela sommaren. Sommarvillorna var ofta rikt utsmyckade med verandor, torn och snickarglädje, ett formspråk som kallades schweizerstil och som levde kvar i 1900-talets villaarkitektur. Vid denna tid fanns en romantiserad bild av den svenska landsbygden och naturen som ansågs hälsobringande.

I utredningsområdets sydöstra spets syns på 1880-talskartan några enstaka markeringar för bostadshus, varav ett heter Lugnet. Dessa byggnader utgör de allra första av det som idag kännetecknar nästan hela strandlinjen längs med Västra Vålösundet- sommarbebyggelse!

De första sommarvillorna uppfördes i anslutning till gårdarna Olofsrud och Bockseruds östra del. Några fanns alltså redan i på 1880-talet, men de sommarhusen på näsets östra sida verkar vara tillkomna mellan 1909 och 1920-talet. Denna tidiga sommarbebyggelse finns längs Vålösundets båda sidor. Om man färdas landvägen är det relativt långt ner till Bockserud längst i söder, men det är inte långt över från Östra Vålösundet och troligen skedde transporter på den vägen, något som helt stämde med tidens ideal om sommarnöje i skärgårdsmiljö!

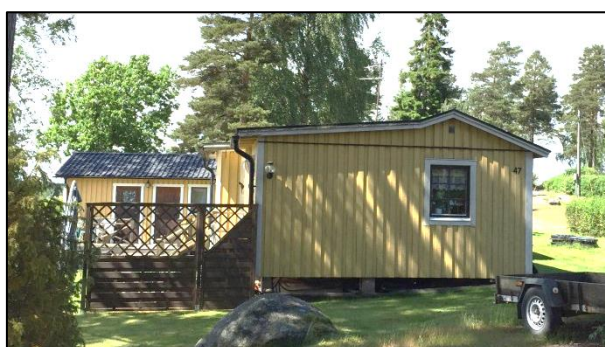

ÖVERST: Utdrag ur Häradsekonomiska kartan, karterad 1888-93. ©Lantmäteriet. Ärende nr MS2005/01156.
 NEDERST: En av villorna längs Västra Vålösundets östra sida .

Fritidshusen

Utbredningen av fritidsbebyggelsen spreds under mitten av 1900-talet till områden kring gårdarna Västra Sunnäs, Svarteberg, Rudsnäset och västra delarna Bonderud. Denna etablering av fritidsbebyggelse var av ett annat slag än de tidiga sommarvillorna. Företeelsen var en reaktion mot borgerskapets stora och bekväma sommarvillor. Sportstugan var ett sätt för städernas arbetarklass att komma nära naturen och byggde på en idé om enkelt och sunt leverne. År 1938 lagstodgades det om två veckors semester i Sverige och under detta årtionde steg lönerna, kommunikationerna förbättrades och intresset för friluftsliv var stort. Sportstugan, som ofta byggdes av familjen själv anlades på plintar och placerades försiktigt i det befintliga landskapet bland blåbärsris, träd och bergknallar. År 1951 utökades ledigheten med ytterligare en vecka, för att år 1963 utökas till fyra veckor. Under dessa årtionden fick allt fler råd och tid att skaffa sig ett eget fritidsboende, en egen "sommarstuga". Med sommarstugans ökade popularitet började byggföretag planera och uppföra stugor med prefabricerade element. Därefter har utvecklingen gått mot att modernisera sommarstugor med tilläggsisolering och liknande för att även kunna bo i dem under kallare årstider.

Till skillnad från den äldre gårdsbebyggelsen i utredningsområdet är fritidsbebyggelsen sällan synlig från de större vägarna. Stickspår leder ner mot vattnet och fritidsbebyggelsen som ligger samlad i miljöer med smala krokiga grusvägar. I några fall ligger kanske bara 1-2 hus vid änden av en sådan väg, ibland avslöjar postlådor och soptunnor intill vägen om att de är betydligt fler än så.

De första planhandlingarna gällande fritidsbebyggelsen härrör från 1960-talets början. Flera planer har sedan tillkommit och många har reviderats för att möjliggöra fler byggnader och något större byggnadsvolymer. Under åren som gått har också flera byggnader omvandlats till åretruntboenden. Grupperna av byggnader varierar från att bara vara två-tre byggnader till större grupper om 10-30 byggnader.

I undersökningsområdet finns också enstaka bostadshus för permanentboende uppförda under 1900-talets senare del. Dessa ligger ofta i anslutning till äldre gårdsbildningar eller ensamma i en skogslänta med utsikt över det öppna åkerlandskapet. Utformningen är ofta tidstypiskt utförd i 1½ plan med sadeltak och träpanel. Men det förekommer också andra, mer individuellt utformade bostadshus. I takt med att fritidshusen blivit åretruntboende under senare delen av 1900-talet har det ofta skett om- på- och tillbyggnader. Även nybyggnationer med åretruntstandard förekommer i fritidshusområdena. Dessa är ibland uppförda i nya material och former som saknar förankring i fritidshusområdet och inte sällan har anläggandet av dem krävt både sprängning andra betydande markarbeten. Till detta kommer ibland också terrasserings och stora plana gräsytor. De verkar också kännetecknas av ett betydande behov av att markera ägo gränser och en privat sfär genom staket och andra gränsskiljande anordningar som t ex häckar.

Kulturhistoriska karaktärer i Västra Vålösundet

Traditionella by- och gårdsbildningar med brukade åkerlandskap

Gårds- och bybildningarna karakteriseras av sin placering i ett brukat odlingslandskap omgivet av skogsmark. Bebyggelsen ligger synlig från de två ”huvudlederna” i nord-sydlig riktning vilka slingar sig genom det öppna landskapet eller genom skogspartier. Vägarna är inte rätade eller utjämnade i onödan, istället är de insmugna där de gör minst skada i gränsen mellan åker, skog och gårdar.

Viktiga inslag i miljön är den brukade jorden. Den största sammanhängande öppna marken ligger öster om gården Rudsnäset men det finns också mindre fält som på något ställe har öppna diken. Även de stora uppvuxna trädgårdarna med träd, buskar, rabatter och stengärdesgårdar av viktiga för karaktären.

De gamla gårdarnas faluröda mangårdsbyggnader kompletteras med traditionella uthus av olika slag som ladugårdar, magasin, loftbodar och jordkällare. På några gårdar finns djurhållning med nötkreatur och/eller hästar. Denna levande landsbygd med avläsbar struktur och bevarad byggandekultur är av stor vikt för områdets karaktär.

UTPEKADE OMRÅDEN

1. **Östra och Västra Sunnäs.** En bybildning kring en trevägskorsning med skola. (Utpekad i tidigare inventering.) Här finns en fin samlingspunkt där man kan tänka sig att ”det var dans bort i vägen...”. Bebyggelsen består främst faluröda byggnader i traditionell utformning. Miljön kännetecknas av byggnadernas placering längs vägen där skala, material och kulör håller samman området. Sammanhangen och utrymmet mellan byggnaderna är intressant och betydelsefull. De låga stenmurarna i gränsen mellan vägen och tomtorna är ett påtagligt och betydelsefullt inslag i miljön. Betydelsefullt är också gamla lövträd som ek och ask, samt trädgårdarna med bl a fruktträd.
2. **Det öppna jordbrukslandskapet mellan Hagalund och Rudsnäset.** Här finns ett småskaligt jordbrukslandskap med delvis öppna diken. Gårdarna Hagalund och Sunneberg utgör mindre enheter som ligger med skogen i ryggen och de öppna åkrarna framför. Kring gårdarna finns trädgårdar med äldre träd och olika typer av ekonomibygnader. Runt Rudsnäset finns flera äldre byggnader och ett stort öppet åkerlandskap. Äldre ekonomibygnader som t ex loftbodar har kompletterats med betydligt större byggnader som delvis speglar jordbrukets utveckling. Kompletterande bostadshus från senare tid har också getts traditionell placering i skogskanten.
3. **Olofsrud gård** på östra sidan av utredningsområdet. Exempel på ensamgård med äldre gårdsbildning och byggnader på var sida om vägen. Bebyggelsen och de öppna fälten illustrerar den lilla gårdens förutsättningar.
4. **Bockserud gård** är den sydligast belägna gården på den östra sidan av näset. Gården har med flera korsande småvägar kommit att bli en liten knutpunkt. Byggnaderna, de tillhörande fälten och vägstrukturen berättar om förändrade förhållanden och är en del av karaktären i området.

Utsnitt av karta över Västra Vålösundet. Siffrorna 1-9 illustrerar delområden som utgör de olika karaktärerna området.
 1-4: Gårdar, 5: Sommarvillor, 6-9: Fritidsbebyggelse. ©Lantmäteriet. Ärende nr MS2005/01156.

Sommarvillor

Karakteristiskt för de stora sekelskiftesvillorna är att de ligger i direkt anslutning till vattnet på stora tomter i det här fallet längs med Västra Vålösundets östra kant, väl synliga från Östra Vålösundet. Tomterna är förhållandevis stora och saknar ofta inhägnader. De utgörs till stor del av natur-/skogsmark med äldre träd, låg vegetation och berghällar. Slingrade stigar leder mellan bostadshuset och mindre komplementbyggnader, till sjön eller till grannen.

Byggnaderna vilar på naturstenssocklar och ligger placerade på naturliga "hyllor" i landskapet. De är uppförda i panelarkitektur med snickarglädje och ljus färgsättning, dock inte i vitt. Lertegel eller plåt dominerar som takmaterial. Under senare år har det skett vissa på- om- och tillbyggnader, samt åtgärder i trädgårdar som delvis förtagit känslan av vildvuxen natur.

UTPEKAT OMRÅDE

5. **Södra delen av Hjälmarsnäs vägen** (Bockserud 1:3, Bockserud 1:30 är utpekade i tidigare byggnadsinventering.)

Fritidsbebyggelse

De små sport- och sommarstugorna från 1900-talets mitt anpassades efter rådande förhållanden på platsen och husen uppfördes ofta på plint utan att marknivån justerades. Tomternas storlek varierar, men de är relativt stora. De ligger placerade i mindre grupper eller i rader utmed den slingrande lilla vägen som löper längs vattnet. Tomtavgränsningar som staket eller häckar saknas oftast.

Husen är uppförda i trä och panelade, ofta målade i falurött eller i ljusa kulörer med kontrasterande färger på snickerier. De flacka sadeltaken är lagda med papp eller olika typer av plåt.

Utän att gå in i detalj är det svårt att välja ut de mest ursprungliga och karakteristiska bebyggelsemiljöer, men vi har försökt välja de områden som verkar innehålla en bevarad ursprunglig struktur och där det inte förekommer alltför hög grad av moderniseringar eller permanentbostäder.

UTPEKADE OMRÅDEN

6. **Klingstorpsviken med Bockserud.** Här finns blandad fritidsbebyggelse från olika tider med en bevarad struktur där många hus står på plint. Bebyggelsen ligger på var sida om vägen och verkar till stor del ha kvar karaktären av fritidshus.
7. **Östra Svarteberg.** Ett större område med lite olika karaktärer och flera stickspår. Små grusvägar som slingrar sig över och intill bergknallar och skogspartier. Vägen går ibland mycket nära vattnet. Började byggas på vid mitten av 1950-talet? och har fortsatt att utvecklas. Blandad bebyggelse.
8. **Västra Svarteberg längs Bonderudsvägen.** Grusvägen genom området slingrar sig i ett skogslandskap av blandskog med inslag av enar, klippor och små gläntor. Husen ligger mellan vägen och vattnet, i en kuperad terräng. Ibland ligger husen långt ner mot vattnet, i andra fall ligger de ganska högt och då närmare vägen. Husen har blandad storlek, några mycket små, andra lite större, med vad det verkar året-runt standard.
9. **Hybble.** Många små fritidshus i åkerkanten, en bit bort från vägen, alltså inte bara ner mot vattnet, utan också upp mot skogen, väster om vägen. Här verkar finnas flera exempel på små fritidshus som inte förändrats så mycket.

Möjliga lägen för kompletteringar

Här presenteras några tänkbara miljöer som skulle kunna vara föremål för vidare undersökningar i kommande planeringsarbete. Innan slutgiltigt ställningstagande kan ges ur kulturmiljösynpunkt måste delområdena kompletteringsinventeras vad gäller byggnader och arkeologiska lämningar.

I några fall kan eventuellt kompletteringar ske även i de delområden som utpekats som typiska för de olika karaktärerna, t ex Västra Svaretberg och sydväst om Suneberg, men det förutsätter att karaktären av området beaktas! Det kan t ex handla om att rätning och breddning av vägar bör ske varsamt, att förtätning inte sker genom att minska tomtstorlek och att tomtavskiljande anordningar som höga plank inte godtas. Naturligtvis handlar det också om att hålla nere både antalet byggnader och storleken på dem för att karaktären av fritidshusområde inte ska förtas.

De utpekade områdena innehåller en blandad bebyggelse där den gemensamma nämnaren är att de ligger vattennära och att de i stor utsträckning börjat som fritidsbebyggelse. Under åren som gått har kompletteringar och ombyggnationer skett som suddat ut den tydliga fritidshuskaraktären.

OMRÅDEN EVENTUELLT MÖJLIGA FÖR FÖRTÄTNING

1. **Hybble.** Eventuellt tänkbart med enstaka byggnader i kanten av åkrarna som komplement till redan befintliga fritidshus.
2. **Skogsparti mellan Olofsrud och Bockserud.** Men det är viktigt att inte åkermarken kring gårdarna bebyggs.
3. **Klingtorpsviken.** Den blandade bebyggelsen ligger på relativt stora tomter mellan vägen och vattnet. Här finns redan viss grad av permanentboende och relativt heterogen bebyggelse. Kan eventuellt kompletteras med enstaka bostadshus som komplement till befintliga byggnader.
4. **Platsen för Svartebergs gård** (att renovera det lilla dasset bör ingå i ansvaret för eventuell nybyggare här!) samt **del av Västra Svarteberg-** där det eventuellt skulle kunna vara möjligt att komplettera med ny bebyggelse i skogskanten öster vägen.
5. **Juviken.** Området är redan delvis permanent bebott. Möjlig placering dels på skogssidan på väg ner mot Juviken, dels i anslutning befintlig bebyggelse.

Utsnitt av karta över Västra Vålösundet. Siffrorna 1-9 illustrerar områden där en eventuell förtätning är möjlig, men som bör utredas vidare inför en eventuell planläggning av området. ©Lantmäteriet. Ärende nr MS2005/01156.

